

# A nemzetek típusai és kialakulásuk szakaszai

■ A modern európai történelemben a nemzetek két alaptípusát különbözteti meg a szakirodalom, és egyben a mindennapi nyelvhasználat. Az egyikre a közös terület és az ugyanazon jogi-politikai keretekhez, tehát államhoz való tartozás a meghatározóan jellemző, a másikra pedig a nyelv és a kultúra azonossága, valamint a közös származás mítosza vagy valósága. Friedrich Meinecke, a 19. és a 20. század nagy német történésze 1907-ban Fichte és Herder megfigyeléseit elfogadva az előző típust politikai vagy államnemzetként (*Staatsnation*), az utóbbit pedig kultúrnemzetként (*Kulturnation*) definiálta.<sup>1</sup> E két típus földrajzi elterjedését alapul véve Anthony D. Smith, a nemzettel kapcsolatos kutatások egyik legjobb mai brit szakértője legutóbbi könyveiben a nemzet Nyugat-Európára és az Egyesült Államokra jellemző nyugati, és a világ több más részére, így Európa keleti felére is jellemző keleti vagy etnikai modelljéről ír.<sup>2</sup>

A nemzet két típusának Európa nyugati és keleti felére jellemző kialakulását a nyelvhasználat is pontosan tükrözi. Az amerikai és a brit angolban a nemzet (*nation*) első jelentése azonos az állammal (*state*), illetve az országgal (*country*), s a nemzeti-ség (*nationality*) elsődlegesen állampolgárságot (*citizenship*) jelent. Az olyan megnevezések mint a *United Nations* vagy az *international relations* ezért az angol nyelvben nem azt jelentik, mint amit magyar fordításuk (Egyesült Nemzetek, nemzetközi kapcsolatok) sugall, hanem az államok egyesülésére, illetve az államok közötti kapcsolatokra utalnak. Ugyanez a helyzet a francia *nation* és *nationalité* szavakkal is. A közép- és kelet-európai nyelvek — így a magyar is — ezzel szemben markáns különbséget tesznek nemzet (*Nation*,) és állam (*Staat*), illetve nemzeti-ség mint etnikailag és/vagy kulturálisan elkülönülő embercsoport (*Nationalität*) és a politikai kötelekre utaló állampolgárság (*Staatsangehörigkeit*) között. Ennek megfelelően egy nemzettel sohasem egy állam lakosságát, hanem mindig meghatározott fejlettségi szintet elért nyelvi-kulturális közösségeket azonosítanak. Vagyis a nemzet egy adott nyelvi-kulturális közösség egészét jelenti számunkra, függetlenül attól, hogy tagjai egy vagy több államban élnek-e.

A nemzetek kialakulásának okaival és folyamatával foglalkozó interpretációk három fő csoportba sorolhatók. A herderi alapvetésig visszanyúló hagyományos vagy nacionalista magyarázat szerint a nemzetek a történelem állandó létezői; az ókori perzsák vagy asszírok lényegében ugyanolyan emberi közösséget alkottak, mint napjainkban a németek vagy a románok (Louis S. Snyder, S. Amin). Az utóbbi évtizedekben született elméletek többsége ezzel szemben a modernizáció, azaz az iparosodás, városiasodás, a politikai mobilizáció, a szekularizáció és a tömegoktatás olyan „kitalált” („teremtett”, „konstruált”, „elképzelt”) termékének tekinti, amely a felbomlott hagyományos kisközösségek helyébe lépve egész társadalmak homogenizálását és aktivitását valósítja meg (Karl Deutsch, Elie Kedourie, Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm). E modernista és a hagyományteremtés konstruált jellegét hangsúlyozó felfogással szemben újabban egyre több kutató emeli ki a modern nemzetek premodern gyökereinek, vagyis a származásnak, a közös eredetnek, kultúrának, emlékeknek és mítoszoknak a fontosságát. A származási csoportok vagyis etnikumok, illetve a kulturálisan és politikailag integrált közösségek vagyis nemzetek e magyarázat szerint az emberi társadalmak fejlődésének egymásra épülő különböző szintjeit jelentik (Pierre Van den Berghe, Walker Connor, Anthony D. Smith, Johns Armstrong).<sup>3</sup>

Azok, akik az utóbbi megközelítést elfogadják, az etnikumból vagy népcsoportból nemzetté válásnak általában két nagy szakaszát különböztetik meg. Az elsőt a laza kötődésű népcsoport vagy csoportok kulturálisan integrált közösséggé válása, a másodikat a kulturálisan már integrált közösség gazdasági, társadalmi és politikai érdekeinek az artikulálása, politikai mobilizációja és végül különböző csoportjogok kivívása jellemzi. A második szakasz folyamán, de legkésőbb végére a kulturális közösség politikailag is tudatos integrált közösséggé, azaz nemzetté alakul. Az első szakasz tipikus céljai és eredményei a nyelvi és/vagy vallási egységesítés, továbbá a közös történelmi emlékezet megteremtése vagy standardizálása, amelyek a közösség kulturális azonosságának alapjai. E folyamat jellemző állomásai a következők voltak: 1. új irodalmi nyelv megalkotása és ennek kodifikálása szótárak, nyelvtanok és különböző irodalmi munkák segítségével; 2. a „dicső múlt” felfedezése, vagy ennek hiányában megalkotása és propagálása a történetírás, a néprajz és a különböző művészeti ágak segítségével s végül 3. olyan kulturális intézményeknek (akadémiák, múzeumok, egyletek, színházak) s iskolahálózatnak a felállítása, amelyek rendeltetés-szerűen és nagy hatékonysággal gondoskodtak a fentiek szerint létrehozott szellemi kötıanyagok széleskörű terjesztéséről. Az első kettő tipikusan kreatív értelmiségi feladat volt, amelynek elvégzésére nyelvészek, művészek (írók, költők, festők, zenészek), történészek és etnográfusok vállalkoztak, míg a harmadik elsődlegesen szervezési (társadalmi és/vagy állami) teendőket feltételezett.

A kulturális önszerveződés szakasza általában a gazdasági modernizáció kezdeti fázisával esik egybe, s szorosan összefüggött a helyi elit és az idegen hatalom, illetve a helyi elitiek egymás közötti érdekkonfliktusával. A kulturális egységesítés ebből a szempontból nem más, mint a rivalizáló etnikai elitiek bázisteremtésének első, kezdeti fázisa. Ez a folyamat vezet aztán el a nemzetté válás második szakaszában a kulturálisan különböző, és magukat általában diszkriminálnak érző etnikai közösségek politikai jellegű harcához a gazdasági erőforrások és az államhatalom megszerzéséért, vagy azok ellenőrzésének befolyásolásáért.<sup>4</sup>

Charles A. Kupchan ugyanezt a folyamatot három szakaszra osztotta. Az elsőre a származással, nyelvvel és kultúrával összefüggő csoportszajátosságok artikulálása, a másodikra a központi politika intézményeivel való szembefordulás és csoportautonómia kivívására való törekvés, s végül a harmadikra szeparatizmus, az állami keretek széttörése, s saját állam létrehozása a jellemző.<sup>5</sup> Ugyancsak három fázist különböztet meg Miroslav Hroch is, elválasztva egymástól a politikai tudatosodás és aktivitás kezdeti, lényegében még csak az elit-csoportokat mozgósító, s annak befejező, „tömegmozgalmi” szakaszát. Az első fázis viszont nála is kulturális jellegű.<sup>6</sup>

#### ■ JEGYZETEK

1. Friedrich Meinecke: *Weltbürgertum und Nationalstaat. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München, Berlin, 1922<sup>o</sup>. 1-22.

2. Anthony D. Smith: *National Identity*. Reno, Las Vegas, London, 1991, University of Nevada Press, 8-15.

3. A különböző koncepciókat áttekintő és kritikusan értékeli Anthony D. Smith: A nacionalizmus. In. *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 9-24. Vö. John A. Hall: Nationalisms. Classified and Explained. In. *Notions of Nationalism*. Ed. by Sukumar Periwál. Budapest, London, New York, 1995, CEU, 8-33. és Peter J. Taylor: Nemzet és nacionalizmus. In. *Tér és Társadalom* 3. (1991/2-3) 1-15.

4. Paul R. Brass: Ethnic Groups and Nationalities: The Formation, Persistence, and Transformation of Ethnic Identities. In. *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Ed. by Peter F. Sugar. Santa Barbara, Oxford, 1980. 1-68.

5. Charles A. Kupchan: Introduction: Nationalism Resurgent. In. *Nationalism and Nationalities in the New Europe*. Ed. by Charles A. Kupchan. Ithaca, London, 1995. 5-6.

6. Miroslav Hroch: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge University Press, 1985. Elemzésének rövid összefoglalására lásd uő: National Self-Determination from a Historical Perspective. In. *Notions of Nationalism*, i.m. 65-82.